

Особлива увага тут приділена взаємовпливу грецького і місцевого мистецтва, що є найцікавішою рисою мистецтва Північного Причорномор'я в античну епоху.

В другій своїй книзі Ганна Павлівна підбила підсумки своїм багаторічним дослідженням з найважливіших питань історії, скульптури і живопису Боспорського царства, розкривши своєрідні особливості боспорського мистецтва, які є результатом взаємодії античного мистецтва з яскравим місцевим мистецтвом.

Численні попередники Ганни Павлівни підходили до Боспорського мистецтва, як до історико-культурного джерела. Художнім його особливостям приділялося мало уваги і вони були недостатньо вивчені, причому одні дослідники недооцінювали місцеве мистецтво і розглядали його як наслідування грецькому мистецтву, а інші перебільшували роль місцевого мистецтва і недооцінювали значення впливу на нього грецького мистецтва. Ганна Павлівна пішла шляхом об'єктивного і всестороннього дослідження пам'яток. Особливу увагу вона приділила розглядові основних етапів еволюції стилю в боспорському рельєфі, встановленню грецьких статуарних прототипів, використанню і переробці боспорськими майстрами образів грецької міфології, а також фольклору місцевого населення Боспору.

Добре володіючи методикою стилістичного аналізу пам'яток мистецтва, Ганна Павлівна змогла роздивитись такі риси і деталі, які свідчили про прагнення боспорських художників до портретності, виразності і монументальності. Ганна Павлівна виділила ряд місцевих рис, таких, як площинність, фронтальність, статичність, графічність. Вона довела, що своєрідність боспорського стилю полягає в тому, що умовні прийоми, які на перший погляд здаються примітивними, поєднуються з живим спостереженням реальної дійсності. Дуже цікавим є висновок Ганни Павлівни про прогресивну роль місцевого мистецтва римської периферії в порівнянні з нівелюючим впливом занепадаючого римського мистецтва.

Однією з позитивних рис цієї монографії є також те, що мистецтво Боспору розглядається не ізольовано від розвитку античного мистецтва, а у взаємозв'язку з мистецтвом Аттики, Малої Азії, Римської Африки, Сарматії, Галії, Фракії.

Книга «Скульптура и живопись Боспора» є значним вкладом у вивчення історії і культури півдня нашої країни в античні часи. Вона викликала великий інтерес у нашій країні, а також за кордоном, зокрема в Болгарії, Румунії та Польщі, де вирішуються аналогічні проблеми на своєму матеріалі.

За цю монографію Ганні Павлівні була присуджена вчена ступінь доктора історичних наук.

Пам'ять про Ганну Павлівну Іванову — серйозного вченого, велику трудівницю, скромну і чуйну людину — надовго залишиться в історії нашої науки.

А. І. ФУРМАНСЬКА

24 березня 1964 р. в Києві раптово померла Адель Ісааківна Фурманська — старший науковий співробітник Інституту археології Академії наук УРСР, кандидат історичних наук. Пішов від нас талановитий антикознавець, який багато зробив в справі вивчення античної археології Північного Причорномор'я.

А. І. Фурманська народилась 9 квітня 1916 р. в м. Сквирі Київської області в родині службовця. В 1934—1939 рр. Адель Ісааківна вчилась на історичному факультеті Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, де вона й зацікавилась археологією. Після закін-

чення університету Фурманська почала працювати в Інституті археології Академії наук УРСР, з яким зв'язана вся її наукова діяльність аж до останньої години життя.

Протягом кількох років А. І. Фурманська брала участь в Ольвійських археологічних експедиціях. Дослідженню Ольвії була присвячена її праця «Мідноливарне виробництво Ольвії», за яку в 1953 р. вона дістала науковий ступінь кандидата історичних наук. В цій докладній праці розглядаються залишки виробничих комплексів і знарядь праці, відходи виробництва, великий археологічний матеріал, представлений різними мідними та бронзовими виробами, які вона описала, класифі-



кувала та датувала. Ця праця була першим в радянському антикознавстві досвідом великого монографічного вивчення металообробного виробництва античних міст Північного Причорномор'я. Вона дала можливість з'ясувати значення мідноливарного виробництва в Ольвії, простежити її економічні зв'язки із скіфо-сарматським світом. Аналіз матеріалу, як місцевого, ольвійського, так і довізного, з Греції, показав особливості й значення товарного обігу в економіці рабовласницького суспільства¹. Особливо багато сил та уваги А. І. Фурманська приділила археологічним розкопкам Тіри — великого античного центру Північно-Західного Причорномор'я. Вона беззмінно очолювала тірські експедиції з 1953 р. Польовими роботами цих років виявлено велику ділянку прибережного району міста, встановлено його планування та благоустрій, характер жилих будівель, рівень будівельної справи; була відкрита велика кількість пам'яток культури та мистецтва. Адель Ісааківна опублікувала ряд звітів про розкопки Тіри, статей та нарисів з її соціально-економічної історії².

¹ К вопросу о литейном ремесле Ольвии, КСИА, в. 2, 1953; Фібули з розкопок Ольвії, Археологія, т. VIII, 1953; Ассы из раскопок Ольвии 1948 г., КСИА, в. 3, 1954; Ливарні форми з розкопок Ольвії, АП, т. VII, 1958; Бронзоліварне ремесло в Ольвії, Археологія, т. XV, 1963.

² Раскопки в Белгороде-Днестровском (співавтор Є. В. Максимов), КСИА, в. 4, 1955; Пам'ятки Тіри перших століть н. е., Археологія, т. X, 1957; Раскопки Тира в 1958 г., АП, т. XI, 1962; Античный город Тира, Збірник «Античный город», 1962, та ін.

Варто згадати такі різні за жанром роботи А. І. Фурманської, як видання групи скульптур з Тіри³, публікацію епіграфічної пам'ятки — почесного напису кінця III — початку II ст. до н. е.⁴, видання скарбу III ст. н. е., знайденого в Тірі в 1958 р. Цей скарб став важливим джерелом для вивчення грошового обігу Тіри в римській час⁵.

В результаті багатолітньої роботи А. І. Фурманська підготувала монографію, присвячену Тірі перших століть н. е. В ній узагальнено все, що відомо про Тіру перших століть н. е. Праця А. І. Фурманської значно розширює наші уявлення про історію та культуру Тіри, на жаль, мало відомі до цього часу як в радянській, так і, особливо, в зарубіжній археологічній літературі.

Адель Ісааківна написала розділ про Боспор в колективній праці «Нариси стародавньої історії Української РСР» (1957).

Про різносторонність інтересів А. І. Фурманської свідчить її участь в багатьох археологічних експедиціях (в тому числі й на новобудовах), зокрема в Золотобалківській та Нікопольсько-Гаврилівській⁶.

Адель Ісааківна провела велику редакційну роботу, прорецензувала значну кількість монографій, статей, звітів про розкопки, доповідей, особливо молодих археологів, що сприяло їх науковому зростанню. Багато праці вклала вона в створення фототеки Інституту археології АН УРСР.

А. І. Фурманську як вченого-антикознавця характеризував високий рівень археологічних знань, глибоке знайомство з речовим матеріалом, прагнення оцінювати його як історичне джерело з позицій марксистсько-ленінської методології, ретельність розкопачних робіт та їх фіксації.

З 1936 р. А. І. Фурманська перебувала в лавах ВЛКСМ, а з 1946 р. була членом КПРС. Вона завжди брала активну участь в громадському житті, відзначалась чесністю та принципіальністю. Адель Ісааківна користувалась заслуженим авторитетом в колективі Інституту археології.

Пам'ять про Адель Ісааківну Фурманську, невтомного дослідника, активного громадського діяча, чуйну людину, надовго збережеться серед всіх товаришів, які знали її та працювали з нею.

³ Памятники скульптуры из Тире, КСИА, в. 10, 1960.

⁴ Новый эпиграфический памятник из Тире, СА, № 4, 1960.

⁵ Клад монет из Тире, Збірник «Нумизматика и сфрагистика», в. 1, 1963.

⁶ Слов'янське поселення на території Ізмаїльської області, Археологія, т. VII, 1952; Раскопки поселения у с. Золотая Балка в 1954 г. (співавтор М. І. Вязьмітіна), КСИА, в. 5, 1955; Курган біля с. Долина, АП, т. VIII, 1953; Розкопки поселення біля с. Золота Балка, АП, т. IX, 1954; Звіт про роботу Мар'їнського загону Нікополь-Гаврилівської експедиції в 1953 р., АП, т. IX, 1954, та ін.